

Ա Ջ Գ Ա Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԵԳԻՍՏԵՐԵԹՈՒԳՈՒԹՅՈՒՆ ԸՆԾՈՆԵԿՈՆ
ԿԵՆՍԱՑ ԱՐԽԱՐԻՐԵԿԱՆ ԿԱՐԳԱՐԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Է՛ ատ անգամ՝ առիթ ունեցան մեր ընթերցողները կարգալու եւ լսելու ընդհանրապէս Դրանսիականիոյ՝ եւ ի մասնաւորի Եղիսաբեթականոց ազգայնոց վիճակին, լեզուին, սովորութեանցը, յաջողակութեանը, ձեռնարկու եւ գործունեայ որոշն վրայ եւ այլն. բայց մինչեւ հիմակ շատ քիչ բան լսեցին ու կարդացին եւ հետեւաբար քիչ բան գիտեն իրենց եկեղեցական վիճակին, յարաբերութեանցն ու նուիրապետութեանը վրայ: Ուստի հարկ է որ ամէն բանէն յառաջ մեր մտադրութիւնն առ այս դարձնենք. ու տեսնենք թէ Ինչպէս սկզբնաւորեցաւ ու ինչ կերպով կամաց կամաց զարգացաւ ու յառաջացաւ այս եկեղեցւոյն նուիրապետութիւնը:

Արդէն տեսանք որքիչ տեղ թէ ազգայնիք՝ քահանայից խմբով միեկան Դրանսիականիա: Մտնաւանգ թէ քահանայք էին, որ առաջնորդեցին ու բերին զիրենք այս երկրին. — Երբ ժողովուրդն այլեւայլ պատճառներով ցրուելու սկսաւ, եւ զանազան տեղեր ու քաղաքներ մեկնեցան, քահանայք այլ ցրուեցան գացին իրենց հետ:

Քաղաքիս հիմնարկութեան ժամանակ կային եկեղեցականներ, որոնք ստատուային պաշտամունք կը կատարէին ի պաշտօնէ: Եղիսաբեթականոց տեղաւորութեան կը գտնենք արդէն 1658ին զՏէր Թովհաննէս եւ զՏէր Էմանուէլ քահանաները: Ասոնք ունէին իրենց յատուկ ժողովրդապետութիւնը, արածուութիւններն ու եկամուտները: — Միջապէլ Աբաֆի Ա. ու Աբաֆի Բ. Դրանսիականիոյ իշխաններն, իրենց հրամանագիրներուն մէջ այլեւայլ առանձնաշնորհութիւններ կու տան Հայոց քահանայիցը: Ի մասնաւորի Աբաֆի Բ. 1696ին, Ֆոկարաշի դղեակէն տուած առանձնաշնորհութեան պատճենովը, արածութիւն կու տայ ազգին, որ «քահանայ մը պահէ՛ ըստ իր կրօնին թէ ազգայնոց հաւատքին ազատութիւնը միայն անվրէժով, թէ քահանան եկեղեցական պաշտաման հարկաւոր գինին կարենայ պահել, թէ տուրք տալէ ազատ ըլլայ»: ¹ Եւ այլն:

¹ Տես՝ Հայք յեղիսաբեթականոց Դրանսիականիոյ, Վիեննա, Ա. Հատ. 1893, էջ 31:

² Տես՝ Հայք յեղիսաբեթականոց Դրանսիականիոյ, Վիեննա, Ա. Վիեննա 1893, էջ 13, 15:

Ինչպէս գրեթէ ամէն ժամանակ ու ամէն տեղ, անանկ ալ հոս կը տեսնենք, ի սկզբանէ հետեւ, որ եկեղեցականք ազգին գլուխն անցած ամենէն աւելի եռանդեամբ ու յաջողութեամբ կը գործեն՝ ազգին թէ ինչպէս ու թէ քաղաքական յառաջագիմութեանն ու բարոյութեանը համար: Իրենք են, որ կը ձգնին ազգայնոց արածութիւններ ընդունելու, իրենք են որ անխնայ կ'աշխատին, չէ թէ միայն եկեղեցւոյն այլ նաեւ համակրութեանն ասպարէզին մէջ:

ԺԸ. դարուն սկիզբը՝ կրնանք բտել թէ հայ նուիրապետութիւնն Եղիսաբեթականոց մէջ — միշտ առջեւնիս ունենալով ժամանակը — իր կատարեալ զարգացմանը մէջ էր: Կար կանոնաւորեալ վերատեսչութիւն ունեցող եկեղեցի, աշխարհական եկեղեցականով, եւ կարգադրութիւններով ու օրէնսդրութիւններով, եկեղեցական առաջնորդութիւնն ունէր իր՝ թէպէտ նուազ, բայց որոշեալ եկամուտները, զոր ըստ մասին քաղաքային վարչութիւնն, ըստ մասին ժողովրդեանն ու ըստ մասին եկեղեցւոյ պաշտամարտութեանն (stola) կ'ընդունէր: Կարողաւ Զ. կայսրը, 1733ին կը սահմանէ, որ միայն պատշաճ գիտութիւն ունեցող անձնակներ առնուին եկեղեցւոյ ծառայութեան մէջ: Նոյնը կը հրամայէ նաեւ Մարիամ Թերեզա (1758ին), բայց կը պահանջէ նաեւ, որ քահանային պատշաճ եկամուտ կամ հաս տրուի:

Ըսածնուս վկայ են շատ մը կարգադրութիւններ ու օրէնքներ, զոր ըսած են եկեղեցին ու քաղաքային վարչութիւնը՝ ձեռք ձեռքի տալով:

Կը տեսնենք հոս, թէ արդէն 1718ին դրուած են ժողովրդեան առջեւ շատ կանոնաւորեալ կերպով՝ յօրինուած սահմանադրութիւն, որով առջեւ կ'առնուի քանի մը զեղծութեան կամ սովորութիւններու՝ որոնք մտած են ազգայնոց մէջ ամուսնութեանց առթիւ: — Աս բանն յայտնապէս եկեղեցին յօրինած՝ բայց քաղաքաքաշութիւնն իւրացուցած ու հաստատած է:

Ասոնց մէջ՝ կը գտնենք. Ա. թէ քաղաքացի մը իր որդին նշանած ժամանակը — ըստ հին սովորութեան — փառաւոր խնջոյքներ տալու չէ: Թէպէտ արդեւ չէ, որ փեսան հարսին տունն երթալ, բայց առանձինն երթալու է, եւ հոն, ոչ փեսային եւ ոչ հարսին

¹ Հայք յեղիսաբեթականոց, Հատ. Ա. էջ 60—69.
— Գարեգէլ էջ 114—118:

կողմանէ ուրիշ հրաւիրեալներ գտնուին. — երաժշտութիւն չըլլայ. եւ ոչ ալ, վաղեմի տա-
վորութեան համեմատ՝ պարզեանք տրուին փե-
տային: — Բ. Հարսին հայրն ալ՝ սեղան չտայ,
ինչպէս որ յառաջագոյն տվորութիւն էր, թե-
պէս կրնայ օրորդները եւ մտիկ ազգականները
հրաւիրել. սակայն՝ ոչ հարսնէհայրն եւ ոչ
հարսնէմայրը գտնուին հոն: Փետային կողմանէ
չորս կամ վեց երիտասարդ՝ ժամ մը կամ առ-
առաւելն երկու՝ կրնան հոն պարել, բայց հար-
սին պարգեւ մը պիտի չտան եւ ոչ ալ հարսը՝
տայ կորիճներուն բան մը: — Գ. Հասարակու-
թիւնը կ'ուզէ, որ ասկէ ետքը հարսանեաց
պարգեւները (պէրնայ) վերցուին. ուստի եւ կը
հրամայէ, որ պտփի՝ միայն հարսնէհայրն ու
հարսնէմայրն երթան. ու հարսին կողմանէ՝ եւ
նշ իսկ քահանաներուն թաշկնակ տրուի: —
Դ. Պատկի սեղանի երթնայ՝ հարսին կողմանէ,
հարսին հայրը՝ կամ հօր տեղակալն, աստուեր-
կու երիտասարդ, հարսնէհայրն ու հարսնէ-
մայրը, իսկ փեսային կողմանէ, վեց զոգ, եւ
փեսային հայրն ու մայրը՝ չհաշուելով քահա-
նաներն ու պիրովը: — Ե. Հարսին հայրը սե-
ղանի գագած ժամանակը, հետո ասոր հօգի
կրնայ առնուլ. բայց իր տունն՝ ոչ սեղան տրուի
եւ ոչ երաժշտութիւն ըլլուի: Խաբաշանիւր որ
տուն երթայ: Բնականապէս իր ծօռաներն
ազատ են, կրնան ուտել: — Զ. Պատկան եր-
կորդ օրն, եթէ որ փեսան ուզէ — բայց պար-
տականութիւն չկայ ամենեւին, ու երանի թէ
չըլլայ — կրնայ աշխատողներուն համար պզտիկ
ծաշ մը պատրաստել: Այս առթիւ կրնայ ե-
րաժշտութիւն ալ ըլլալ, սակայն երկայն չտեսէ
երաժշտութիւն. ու ժամանակին ամեն մէկը
աուն երթայ: — Է. Հնուց սովորութիւն կար, որ
հարսին հայրն զփեսան՝ հարսին հետ տուն
բերած ատեն, ծաշ կու տար, որ հարսանեաց
սեղանին պէս մեծ ու փառաւոր էր: Արդ՝ այս
անշահ ծախքը վերցնելու համար, կ'որոշէ
հասարակութիւնն, որ հարսին հայրը՝ միայն
զփեսան կանչէ սեղանի հարսին հետ. հոն ու-
րիշ մարդ ամենեւին չգտնուի, որչափ ալ մտիկ
ազգական ըլլայ: — Ը. Արգելուած է այսու-
հետեւ հարսին տունը իւրեւ իւր խաբաշեւ շինելու
եւ բաշխելու: Հասանան ասկից ետքը՝ հացով
եւ ուրիշ կերակուրներով: — Ը. Հին սովորու-
թեան համեմատ, հարսանեաց սեղանի ատեն
դաշնագիրը կը կարդային: Արդ՝ քաղաքայաշ-
խութիւնը կը հրամայէ որ այս բանս այսուհետեւ
չըլլայ: Դաշնագրութիւնը՝ գրուի, պատուօրն ու

քաղքին քարտուղարը ստորագրեն, եւ ինչպէս
որ հարսին ծնողքը կը փափաքի, կրնայ իրեն՝
իրրեւ օժիտ տալ, բաժակ, զգալ, արծաթեղէն
եւ պլն, ինչպէս որ ուզէ, եւ ինչպէս որ կարու-
ղութիւնը ներէ: Այս ընծաները հարսին արկին
մէջ դրուին՝ առանց մէկու մ'ըսելու, եւ մանա-
ւանդ՝ առանց բարձր ձայնով կանչելու:

Կարեւոր կը համարիմ, այս հրամանագրին
բնագիրն ընթերցողաց առջեւ դնել՝ այնպէս
ինչպէս որ կը գտնենք տարեգրութեանց ժա-
մանակագիրը մէկ ձեռագրին մէջ:

« De An. 1718. Աստուծոյ պարմութեամբ
նոյալ կապտիքներու վասն հարսանեաց:

1^ա Բ. թվեցաւ: Դ. Հասարակին, որ ա-
սոր ետեւանց մէկին, որ մեր քաղաքային նշա-
նէր զիրեն որոյն ոգկային² դատելն նայ, որպէս
աստիճան, ³ որ զփեսան տուն կու բերէին եւ
մեծ բոմբաշ⁴ հարկեր⁵ կանէին: Դայ հիմկուցեն
ալ շատ այս հարկերն չիլան: Կլայ⁶ փեսան եր-
թալու, բայց միայն մէնենալը⁷ հաց ուտելու:
Մարդիկ հօն չի գտվին. եւ ոչ մուղիկայ, եւ
նաեւ ոչ պաշխու տրվի փեսին, ասոր առաջի
աստիճան գորայ:

2. Հարսինը հարը հինագործը⁸ չի անէ
որպէս ասոր առաջ, հայալ հինագործին օրն
կլայ ծենելու⁹ աղչիւնին, ասոր առաջ հաս-
տատած կապին գորայ. եւ զալ մտիկի ազգա-
կաներն: Բայց հոն չի կնան փեսին կողմանէ, եւ
ով Ա. խաշուին¹⁰ կողմանէ ոգկաներ, քանց¹¹ որ
ատաթին գորայ փեսին մօտէն պի երթան 4
կամ 6 կորիչ սհանդմ, կամ շատ երկու խա-
ղալու:¹² Բայց հարսինը պաշխու չի տանին. եւ
ոչ հարսն ըսորոյն¹³ տայ կորիշուն:

3. Որով հետեւ ութվեցաւ. Դ. Հասարա-
կին, որ ասկից ինտան պէրնան¹⁴ կորվի, որ ալ
շատ պէրնայ չի տրվի. նայ, կութվի որ Աջդ:

1 Հաւ. պատշաճ համարեցաւ: Հաւց թուեցաւ - ին
համառութեամբ ինքն է:

2 Ուրիշն, ստորին:

3 Սովորութիւն:

4 Հանգիստ որ, փառաւոր: Հուշդարբերն է:

5 Սեղան, ինչպէս:

6 Կրնայ, հրաման կայ:

7 Միտակ ասանկին:

8 Անշահ ծախք, ծաշ. — եւ կամ՝ հանգիստ որ
նշանուց: Գրիտի նշանակէ:

9 Այսինքն՝ ձենել, հրաւիրել, կանչել:

10 Այսինքն՝ խաշ բառը հարսնէհայր:

11 Բայց եթէ, քան:

12 Խաղաղ՝ պարել, կարգել կը նշանակէ:

13 Անանկ գրուած է, օրաց պարգեւ, նշանակէ:

14 Անտարակցա պարգեւ, արարութիւն, պարգեւ
պիտի նշանակէ: Բայց ուրիշ բան ալ կրնայ ըլլալ:

խաշուհն հետ խաշուհսին երթան պսակ, ու ալ շատ մարդիք չի ունենայ: Եւ որով հետեւ պէր- նայ չի գայ, նայ, Ա. խաշուհն ալ հարսիւր մօտէն լալիս չի տրվի, եւ ոչ Պ. Գ. քահա- նայիցն: Զէրայ¹ կու լավի թէ Վ. Գ. քահա- նայիցն այս դիտու լուշովն² չէ բուրիթէ³ հապալ արանէին դասմն ալէկ մարդիք կուսնն ըլալու նայ լալիս կու տան: Վասն որոյ ալ շատ չի տրվի:

4. Պսակին օրն, որ հարսն կու արնուն նայ, պի երթայ հարսիւր հարկ, կամ ով որ հօր տեղ ըլար, ասոր առաջի աթաթին զօրայ վեց ճուֆը հարկ փխսին մօտ. եւ Ա. խաշուհ միայն ընկե- րովմովն: Եւ փեսին կովմանէ պի նսդիս սգով վեց ճուֆը, եւ օխշուհ փեսին հարն: Էգսանբոյ օտար մարդիկոցմուն, քահանայիցն եւ Աղջ. պիտրվեն⁴:

5. Հարսին հարը հարկ երթալուն ժա- մանակն պի ունենայ զիրեն հինկ ճուֆը մարդը, քի պի երթայ հարկ: Ցարէ⁵ ամենակվին իրեն տունը հարկ ըսգոնէր չիլան եւ ոչ մուզեգայ. հապա ամեն մէկը վով իրեն տունը երթայ ու- տիլու: Միայն ատուկ իրեն ընկերն⁶ մայ տունը հաց տուելու:

6. Պսակին երկուսում օրն փեսան թէոր կամենայ, բայց պարտականութիւն չէ, եւ երանի թէ չիլար. կլայ իրեն աշխատողացն կտորմ⁷ ըսգոյ անէլու. եւ մուզեգայեալ կլան ունենա- ւու: Բայց ժամանակին վով իրեն տունը երթայ եւ այս սոց քնասին⁸, որն կու հապգգվի:

7. Հարսին հարը, ատաթ կար, որ զփե- սան հետ հարսիւր տուն կու խօթէր, եւ անպէս ըսգոյ կանէր, որ հէչ ալ պակաս չէր քանց⁹ հարսիցն: Այս անշահ խարճն եւ պարսն վեր- ցնէլու համար, օւթվեցաւ Պ. Հասարակին, որ հարսիւր հարը, նուսի¹⁰ զփեսան հետ հա- րսին ծէնէ այն ըսգոն: Եւ թէոր ունենար որդիք կամ գարկվի կարգաց նայ, կլան ըլալու այն ըսգոն, բայց օգկայ մարդիք չէ, քանիչ մօտիկ

ազգական ըլար. նայ արգելած է, որ այն ըսգոն չիլան: Պաշխշ փեսին կամ հարսին չի տրվի:

8. Ասկից ինտան արգիլած է, որ հարսն սղանը ալ շատ խալած եւ խատայեղ չի անին: Օգգվին հացով եւ ոգկայ ցեղ կերակրուեցով:

9. Ատոր առաջ կար ատաթ, որ գործէր¹ կու գարդային ըսգոն բուրիթէ: Ութվեցաւ Պ. Հասարակին, որ ասկից ինտան ալ շատ չի կար- դացվի: Գործէրն պի գրվի ասոր առաջի ա- տաթին գորայ: Պ. Ա. պիտրվի, Ե. նողարթուշն շուշգրիպով² պի անին. եւ ինչ որ կամնար հարսիւր ծնողն պէննայ տալու նայ պի ղնէ հարսիւր անտուկն, գուրայ³ ղիգալ եւ այլն. ինչ որ կամնն եւ կարողութիւնն ըլլայ, պիտայ եւ պիգրէ գործէրն մէջ, որ ունենայ հարսն իրեն անտուկն: Բայց բուրիթէ չի կանչեցվի⁴:

Պսակութիւնն գիտնէր, թէ մեծանուն Ա. քսենտիոս Վրդարեան⁵ Գրանսիլուանիւ Վայոց եպիսկոպոսը⁶ ցիր ու ցան եղած ազգայինները ժողովել ու Կերլայ քաղաքն ամփոփել ուզեց. սակայն իր վրեժահաս մահուամբ այս բանն չըր- ցաւ գլուխ հանել, մանաւանդ որ Եղիսաբե- թուպոլոյ ազգայինը շատ հակառակեցան այս բանիս, ու կայսեր գիմելով⁷ ինչորեցին որ զիրենք անհանգիստ չընեն. ու հաստատուած անդրինն մնալու իրենց հրաման տուաւ: Կայսրն ընդունե- ցաւ Եղիսաբեթուպոլսեցւոյ⁸ Աբաթի իշխանին միջնորդութեամբը մատուցած աղերասգիրը⁹ Բայց ինչպէս պէշը ենթմարդիք իրենց առ- ջեւը գրուեցաւ, որ Կերլայցնեբուն պէս, իրենք իրենց եկեղեցական օրէնքներ ու սահմանադրու- թիւն մը հաստատեն, որուն համեմատ ուրիշ քաղաքակրթեալ ազգերուն պէս կարենան ապրիլ:

Ուստի այս հրամանին հետեւութեամբ, եկեղեցական ու քաղաքային վարչութիւնը մէկ տեղ ժողովելով¹ 1718 յունուար 3ին, կամայ ակամայ, սահմանադրութիւն մը հաստատեց Կերլայի մէջ սովորութիւն եղած օրինաց ու կանոնաց համեմատ: «Կերլայի պատուաւոր ծե- րերը՝ մեզի ծանուցին իրենց հաստատութիւնը» — կ'ըսէ նոր սահմանադրութիւնն, իր յառա- ջաբանին մէջ — ուստի պէշը է որ մենք ալ անոնց պէս ընենք: Բազմապիշտ ժամանակի մէջ է, մեր տառապեալ ու այս երկրին ամեն կողմը ցրուած ազգը: Հարկ է, որ հայրենի սովորու- թիւնները թողուք: Աս ժամանակը՝ մեր նախ-

1 Վասն զի, որովհետեւ:

2 Տիտղոս, titulus-ին հունագրական ձեւն է:

3 Հրապարակ, յայտնաբեր:

4 Կնայն հաւատարմապէս նշանակել, օտար մարդիկ- ներէն, ... քան: Բայց կրնայ նշանակել նաեւ՝ գուրս առ- նելով օտար մարդիկները, քահանաներն ու գաղտնորը:

5 Բայց, սակայն:

6 Csoelod, հունգ. բառ է, ժառայց, աղքատաց կը նշանակէ:

7 Այսինքն, կարճ, պզտիկ, թեթեւ:

8 Ասանկ գրուած է, օտար բառ մը պիտ' որ ըլլայ: Նշանակութիւնը չեմ կրնար գտնել:

9 Քան թէ. իմաստն է, որ հարսանեաց սեղանէն նուազ չէր:

10 Առանձին, միայն: Վալսերէն բառ է:

1 Դաշնը, դաշնագրութիւն:

2 Suseribo, օտարագիր, անունը նշանակել

3 Բաժակ, գուլթի, ըս. բառ է:

